

En vestjysk Kriminalhistorie.

Af cand. theol. & mag. S. M. Lønneth.

I en stor del af det 18. aarhundrede boede på gården matr. nr. 13 i Lønnestak, Lønne sogn, selvejerbonden Christen Pedersen Borch. Han tilhørte en dengang ret talrig slægt i sognet, hvis enkelte medlemmer det dog er ret vanskeligt at gøre rede for. Navnet betegner vel sagtens oprindelig afstamning fra Bork. Den første bærer af navnet, som findes i kirkebogen, er Birrete Borch, som i 1698 blev gift med Niels Christensen i Lønneby. Hun kan have været faster til Christen Borch.

Christen Pedersen Borch blev i 1725 gift med Anne Nielsdatter, stiftatter af gårdejer Lars Christensen Stack, med hvis andet ægteskab den daværende præst i Henne og Lønne var så misfornøjet, at han derom bruger udtrykket »et lumpent bryllup« og føjer til: »sed adhuc pejora operanda sunt« (»værre ting er endnu i vente«). Christen Borch drev som de fleste i sognet dengang fiskeri. Måske han i sine unge dage også har faret til søs. Han var i hvert fald sognets mest velhavende mand og stod opført på ekstraskattelisten af 1743 med en skattepligtig formue af 56 rdl. Sognet havde samtidig 2 andre selvejere: Lars Mågårds enke 50 rdl og Jep Sørensen i Lønneby 10 rdl. Hvor naar Christen Borchs ejendom er blevet selveje har jeg ikke fundet, men H. K. Kristensen oplyser i sin

»Ovtrup Sogn«, at i 1717 solgte Søviggaard 3 bolsteder i Lønne. Det kunde være sket ved den lejlighed. I hvert fald ejer hans enke efter hans død 1769 foruden gården 3 andre bolsteder og kongekvægtienden af Lønne sogn, vurderet til 50 rdl.

Om Christen Borch's var lige så ansete og vellidte, som de var velhavende, er uvist. Der gik rygter om, at de ikke havde opført sig som de burde over for strandede søfolk, og nogle engelske sømænd skulde engang være flyttede derfra, fordi de mente sig bestjålne. Også med Naboer var der undertiden en kurre paa tråden. Med een af dem, husmanden Adser Gravesen, havde Christen Borch ofte trætte paa stranden, »dog mest, når de var beskænkede«, og et plovlav, som de havde sammen, måtte ophæves. Og dette »Anne Nielsdatter, salig Christen Borches«, som hans enke aldrig undlader at skrive sig, bærer i sig, hvor meget det end dengang var sprogbrug, ligesom en klang af, at hun har følt sig. Efter mandens død sad hun selv for ejendommen, hjulpet af sin yngste datter Else; af sønnerne er muligvis en, nemlig Jon, gaet til søs. En anden skulde have en af fæstestederne i Lønnestak, når den pågældende fæster døde, og der nævnes han på folketællingslisten 1801 — Peder Christensen Borch — som »yderlig fattig«. En tredje, Christen Christensen Borch, synes også at have været bosat i sognet.

De to Kvinder lader til at have været af den slags, der nok vilde sige, hvor skabet skulde stå. Også med Elses forhold over for strandede søfolk havde rygten beskæftiget sig, og hun har været omtalt med mindre smigrende betegnelser, hvis man ellers kan tro vidneudsagnene fra den senere proces mod hende, såsom »Djævelens barn«, »Fandens Else«, ligesom det forhold, at hun i 1779—80 blev forlovet med en, kom i omstændigheder med en anden, en gift mand i sog-

net, og endelig blev gift med en tredie, heller ikke kunde blive udlagt til hendes fordel. Fra den første blev hun skilt »i ynde og minde« (c: venskabelighed); der er ikke nævnt noget navn på den anden. Den tredie var en ung karl fra Kragelund, Jens Poulsen, plejesøn af en mand ved navn Ole (Wolle) Kromand; han var af sine og Elses venner blevet overtalt til at gifte sig med hende. De blev forlovet sent i 1779. I april 1780 nedkom hun med en pige, som fik navn efter bedstemoderen. Fader opgives ikke, og de bedste mænd i byen var faddere. Efter ca. et års forløb stod brylluppet. Om Jens Poulsen har friet til hende blot »for hendes middels skyld«, som et rygte vil vide, eller tillige for hendes persons skyld, som et andet rygte hævdede, kan vel næppe til fulde afgøres, men i hvert fald stod der i den contract, hvori den gamle Anne Nielsdatter overdrager dem sine ejendomme, den udtrykkelige betingelse, at han *straks* skulde indgå i ægteskab med hendes yngste datter Else. Iøvrigt var betingelserne gode. De skulde give 390 rdl. for de tre steder, hvoraf Else skulde have de 290 i medgift som følge af hendes lange og tro tjeneste, mens Ole Borch skulde have de resterende 100. Enken selv forbeholder sig aftægt og $\frac{1}{3}$ af salgsudbyttet fra gården samt indtægten af kongekvægtienden.

Noget stort råderum har de to kvinder næppe indrømmet den unge mand. Det kom snart til uenighed, bl. a. om en planke, som Jens Poulsen vilde bruge til det nye hus, de var ved at bygge, og som var Anne Nielsdatters. Herover blev Ole Kromand så vred, at han truede med at lade det hele sælge og plejesønnen drage derhen, hvorfra han var kommen. »Så får I i hvert fald lade mig beholde min tredjedel«, svarede Anne Nielsdatter. Og Else skal ved denne scene være faldet i besvimelse; om det samme også er sket

ved andre lejligheder, hvad rygter fortalte, synes ikke afgjort bevist. Men en dag i sommeren 1781 ser det ud til, at Else har gjort forsøg på at blive ham kvit, idet han fik mistanke om, at hun vilde forgive ham med rottekrudd i en pandekage, som hun en morgen i høbjergningen tracterede ham med. Han blev overfaldet af en stærk opkastning og tyede om til en af naboerne, Søren Jepsen; det var ved 5-tiden. Og »han så elendig ud«. Mette, Søren Jepsens, får ham til at drikke et par »sætter« sød mælk, og han kommer til hægterne igen. Et par andre folk kommer til stede og følger ham hjem sammen med Else, som der var gaaet bud efter.

Kort tid efter beslutter den unge mand sig til at tage bort. Han sælger uden konens vidende et af stederne (Henrik Olesens i Kragelund), tager heste og vogn og kører med sit tøj hjem til sin rigtige fader Poul Jørgen Jensen i Refsgård i Ovtrup, sælger den ene af bæsterne og sender den skyldige tredjepart — 6 rdl. — hjem og begiver sig derefter til søs indtil 31. jan. 1783. Ved denne tid fik han en dag i Helsingør brev fra hjemmet i Refsgård, hvori der stod, at hans kone vist havde henvendt sig til forskellige om at tage ham af med livet. Samme dag eller dagen derpå træffer han den omtalte Adser Gravesens søn, Søren, som bekræfter disse rygter og siger, at han selv var en af dem, Else havde henvendt sig til. Nu vågner den gamle mistanke fra før afrejsen med fornyet styrke i ham, og han tager hjem, men først om ad Adser Gravesens og går derfra til Poul Pedersen i Kragelund, der nævnes som hans »fosterfader«, d.v.s. han blev opdraget der som dreng fra sit 13. år, da han kom til sognet for første gang. Ledsaget af Poul Pedersen og Søren Adsersen begiver han sig så til Else, og han spørger hende, hvorledes hun dog kunde

få sligt i sinde. Ja, det havde da aldrig været hendes alvor, havde hun ladet ord falde i den retning, havde det kun været »i gant«, og hun lovede at være bedre ved ham i fremtiden. Men der vedblev ifølge Jens Poulsens udsagn at være kiv og trætte. Han rejser da igen hjemmefra og indgiver midt i februar en klage til amtmanden i Ribe, dateret Refsgård. Amtmand Urne resolverer, at klagen skal undersøges, og ved de indledende forhør (14.—15. Marts) befindes klagen at være grundet, og der beskikkes actor (procurator Buch) og defensor (proc. Søren Borch). Nu ser det ud, som om Else er bleven bange for alvor, og hun henvendte sig til sognefogden Peder Høy på Lønnehede, om at han, ifald hun skal arresteres, vil give hende nys derom, og til de fire mænd, som hun har villet overtale til at tage Jens Poulsen af dage, om at tie stille dermed. Og hun har utvivlsomt også gjort Jens Poulsen en ny afbigt.

Forhørene går deres gang i sommerens løb. Først er der et supplementsforhør i Bolkjær i Nebel, hvor et postbud afhøres. Det gælder om at få at vide, om han efter Elses anmodning har købt rottekrudt i Varde. Men han har intet kunnet få og kender intet til sagen. Dette forhør afholdes af to mænd fra sognet og efter deres navne at dømme kan de have repræsenteret hver sin af parterne. 15. april nedlægger actor påstand om livsstraf for Else Christensdatter og om hendes boeslods fortabelse. Defensor stævner sine vidner, der afhøres samme dag. Blandt disse er sognefogden, som indrømmer, at der bestod et mindre godt forhold mellem ægtefællerne. Else var engang falden i besvimelse, og hun og hendes moder såvel som rygtet havde fortalt ham, at hendes mand havde slaaet hende. Og han havde solgt hendes sted, hvorover hun havde indgivet klage til amtmanden. Iøvrigt kunde han intet sige

hende på. Ham hun havde været forlovet med, var hun blevet skilt fra ifølge kgl. bevilling. Om hun havde barslet før eller efter brylluppet, erindrede han ikke(!). Han minder om, at den ene af de 4 mænd var beslægtet med Jens Poulsen, og at en anden efter rygter var forlovet med en af hans søstre.

Søren Sørensen, gårdmand på Lønnehede, gør gældende, at uenigheden skulde stamme fra moderen, og at stedet i hvert fald ikke var Jens's, før han fik Else. Jens Poulsen havde bejlet for hendes middels skyld. Man havde sagt, at de 4 mænd havde gjort Else det værste, de kunde. Havde de 4 ikke været, var hun ikke kommet i den fortræd.

Hans nabo, Mads Christensen, siger, at de 4 omgikkes Jens Poulsen mere end nogen anden. Uenigheden opkom fra først af om en planke. Og hvor vognen var, som Jens Poulsen kørte væk med, vidste han ikke, men hjem til Else kom den i hvert fald ikke.

27. Maj foretog modparten afhøring. Fosterfaderen med flere gjorde gældende, at Jens Poulsens klage ikke var opdigting. Og Søren Adersen fortalte, at han selv havde sagt til Jens Poulsen, at Else havde villet overtale ham, han kunde bedst gøre det som en »kongens karl« (soldat) en aften silde, når de gik til Nebel, og han havde fortalt det til Chr. Høy i Nebel, der ofte var en slags juridisk konsulent for bønderne. Jens Poulsen hævdede, at han vel havde solgt stedet uden Elses vilje, for den havde han aldrig haft, men ikke uden hendes vidende. Det var for ufred og kiv såvel som for mistanken, at han var rejst hjemmefra. Og det var så langt fra, at de 4 havde irret ham op, at de netop var fortrædelige på ham, fordi han havde voldt dem ulejlighed.

I de følgende 2 måneder udveksler actor og defensor indlæg. Actor hævder, at Jens Poulsens mistanke

var rimelig. Else så godt som tilstår jo. Og hun er ikke af dem, der lader sig forskrække uden årsag; hun har forstand og dristighed mere end de fleste mandfolk. Det var den gang, hun mærkede, at hendes mand kom hjem, at hun henvendte sig til sognefogden. Sognepræstens gunstige vidnesbyrd om hende som stedse tjenstvillig og god mod fattigfolk afparerer han med: »Der gives jo folk, som tror, de kan stjæle en hel hud, når de blot giver de fattige penge til et par sko«.

Defensor mener, at det egentlig er Ole Kromand, som er ansvarlig for uenigheden. Det er ham, som har truet, og det for en uenighed ikke med Else, men med moderen; men Jens Poulsen har villet være hende kvit, det er sagen. Og hvordan det endes og vendes, så er det dog kun ord, der er faldne, og de er ikke resulteret i nogen gerning. Hans mistanke var utidig og satte ham i en konstant utryghedsfølelse, under hvilken hendes uvenner har opirret ham, så han ikke behandlede sin kone som en god og skikkelig mand.

Dommen faldt den 29. august. Sagen kan altså ikke siges at være trukket utilbørlig i langdrag, og der synes ikke at kunne udsættes noget på dens behandling. Den kan vist godt tages som et eksempel, der stiller dansk retspleje i gunstigt lys. Retten tager ikke noget videre hensyn til Else Christensdatters kontræklage mod manden, men mener heller ikke, der kan lægges noget videre på forgiftningshistorien, som der ikke er noget fyldestgørende bevis for; derimod kan den ikke afvise de 4 mænds udsagn, til hvem hun har henvendt sig. De stemmer overens både med hensyn til 1) begæringens indhold, 2) tidspunktet derfor og 3) den udlovede løn, Henrik Olesens sted i Kraegelund til hver af dem efter tur. Og den finder, at hun bør idømmes 3 års tugthusarbejde, og at om-

kostningerne bør udredes af hendes hovedlod. Allede den 10. maj var ejendommen blevet takseret af byfogden i Varde og 2 vurderingsmænd i overværelse af Chr. Høy fra Nebel.

Sagen var dog ikke forbi. Næste år omtrent ved samme tid faldt der en højesteretsdom, hvor Else Christensdatter idømtes tugthusstraf på livstid. Højesteret må vel enten have vurderet forgiftningshistorien helt anderledes eller ogsaa have haft en klar tilståelse fra hende selv. I hvert fald tilbragte hun 2½ år i Viborg tugthus og døde i jan. 1787 og blev begravet deroppe. Hendes alder angives der til 30 år, men efter kirkebogen var hun født 1743 og altsaa 44 år gammel.

Hele denne tildragelse må naturligvis have optaget sognets befolkning stærkt, så meget mere, som den jo resulterede i en tung vanskæbne for en af sognets mest velstillede familier. Rygterne har haft travlt, og sagen er blevet drøftet ved sammenkomsterne, og sympatierne har været delte. Der går gennem vidneudsagnene fra de 5 gårdmænd fra Lønnehede en afsvækkende tendens, som nok måske kan skrives på defensoratets regning, men hvor der dog bag adskillige replikker ligger en så umiskendelig sympati, at den ikke er til at tage fejl af: hendes vandel i al almindelighed overfor sognets beboere kan de ikke klage på. Og vidnerne synes alle selv at kunne svare for sig og ved, »hvor ord gælder penge«. Actor taler nok om Elses store forstand og dristighed. Og dristigt er det unægteligt at henvende sig til mandens 4 nære omgangsfæller, hvoraf den ene endog var hendes families uven; men forstandigt kan det ikke kaldes.

Når det ægteskabelige forhold hurtigt blev umuligt, er hovedgrunden muligvis den, at de to kvinder har ment at kunne benytte Jens Poulsen som et slags

skærnbræt, der påtog sig en faders rolle, men at de ellers selv kunde bevare rådigheden over ejendommen, mens han holdt sig til søen alene. Da han ikke har villet det, er dramaet begyndt.

Ejendommen blev takseret den 10. maj. Af lokaliteter nævnes dagligstuen, forstue, køkken, vognskjul, søndre lade, gård, loft og stald. Stedet havde kun 3 skp. 1 fk. hartkorn. Men der var sket betydelige ned sættelser af sognets hartkorn siden matriklen 1688. 1671 nævnes kun 25 td. mod 53 i 1688. Kun 3 ejendomme havde dengang over 1 td. hartkorn. I bogstavelig forstand havde sognet altsaa kun 3 gårde. — Ved takseringen sattes hele indboet til 6 rdl. 5 mk. 3 sk., foruden de sager, Else havde med i arresten, der beløb sig til 4 rdl. 2 mk. Under hensyn til hartkornet var der en stor besætning, nemlig 4 køer, 3 unglykreaturer, 1 øg, 1 plag, 1 føl, 7 får og 4 lam. Besætningen vurderedes til 42 rdl. 8 sk. Stedet vurderedes til 200 rdl. + 150 for det hosliggende fæstested. Chr. Høy fra Nebel, der jo havde overværet vurderingen, og som var enkens lavværge, gjorde paa hendes vegne krav paa hendes part i henhold til skødet bestemmelser samt paa 42 rdl., hun havde udlagt. Herredsfogden resolverede, at det skulde have sit forblivende, og kunde hun ikke enes med de unge om opholdet, skulde hun i stedet have 20 rdl., og hendes sager tilfaldt den hos hvem hun tog ophold. Jens Poulsen krævede som bestyrer af ejendommen og for udgifter under processen 34 rdl. De to sagførere skulde hver have 46. Saa rundt regnet blev der af formuen (ca. 400 rdl.) kun 125 rdl. tilbage.

Godt et halvt år efter højesteretsdommen solgtes stedet ved auction; men køberne videresolgte kort efter til Jens Poulsen. Han blev siden gift med nabo

ens datter, blev strandfoged og sognefoged, og en af hans døtre giftede sig med en søn af den tidligere sognefoged P. Høy. Hans anseelse har således ikke taget varig skade af hans første uheldige ægteskab og dets følger.
